

تحلیل نابرابری های فضایی توزیع خدمات شهری از منظر عدالت فضایی

مطالعه موردی: شهرستان قرچک*

بیژن رحمانی^۱، شهره تاج^۲، علی عبدی^۳

چکیده

عدالت فضایی از مباحثی است که در سال های اخیر در میان برنامه ریزان و جغرافیدانان اهمیت ویژه ای یافته است. از آنجا که خدمات عمومی شهری، ساختار دهنده شکل و ماهیت کالبدی، اجتماعی و فضایی شهر می باشد، بی عدالتی در نحوه توزیع آن، تأثیر جبران ناپذیری بر ساختار، ماهیت شهر و جدایی گزینی طبقاتی محلات شهر گذاشته و مدیریت شهری را با چالش های جدی روبرو کرده است. با بررسی میزان نابرابری ها در توزیع خدمات و شناسایی الگوی فضایی بی عدالتی در سطح شهر، می توان پی برد که کدامیک از خدمات در وضعیت نامناسب تری هستند و بی عدالتی بیشتر در کدام بخش و محله شهری تمرکز یافته است تا از این طریق مدیریت شهری با عمل آگاهانه در توزیع فضایی خدمات عمومی و منافع اجتماعی، نابرابری های فضایی را کاهش داده و کیفیت زندگی را ارتقا دهد. رشد روزافزون جمعیت شهرستان قرچک و نیاز ساکنین به خدمات شهری در حال افزایش است. از این رو تحقیق حاضر که با روش توصیفی تحلیلی و با استفاده از اسناد کتابخانه ای و استنتاج یافته های میدانی در قالب تدوین و توزیع پرسش نامه، در سطح محدوده مورد مطالعه صورت گرفته است به بررسی وضعیت برخورداری شهروندان از خدمات و نیز توزیع آن ها در سطح روستاها پرداخته است. یافته های تحقیق با استفاده از آزمون موران و روش جینی و همچنین آزمون T-test مورد تجزیه تحلیل قرار گرفته و نتایج به دست آمده نشان می دهد که خدمات و امکانات مورد بررسی در تحقیق در سطح شهرستان قرچک به صورت عادلانه توزیع نشده اند از طرفی نیز نتیجه آزمون سطح رضایت مندی شهروندان از وضعیت خدمات شهری مورد بررسی نیز حاکی از نامناسب بودن وضعیت این خدمات در سطح شهرستان قرچک بوده است.

واژگان کلیدی: عدالت فضایی، عدالت توزیعی، توزیع خدمات شهری، نابرابری فضایی، شهرستان قرچک.

* برگرفته از رساله دکترا رشته جغرافیا برنامه ریزی روستایی با موضوع ارائه الگوی مدیریت بحران در مناطق روستایی (مطالعه موردی شهرستان قرچک)

^۱ دانشیار و عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی، گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی aliabdi2001@gmail.com

^۲ استاد یار و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز، گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی

^۳ دانشجوی دوره دکترای دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز، رشته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی

شهرها امروزه در اثر ساختارهای سیاسی، اقتصادی، و سیاست های فضایی ناکارآمد با چرخه نامطلوبی از نابرابری های اجتماعی-اقتصادی و زیست محیطی روبرو شده اند، چالش های بی سابقه همچون فقر، اسکان غیررسمی، نزول کیفیت زندگی، شکاف های درآمدی، از هم گسیختگی های اجتماعی و بی عدالتی در توزیع خدمات شهری در شهرها شکل گرفته است، که سلامتی و رفاه جامعه شهری را به خطر انداخته و دوگانگی و عدم تعادل در فضای شهری را در پی داشته است. عدم تناسب و تعادل بین سه عنصر تشکیل دهنده فضای شهر (انسان شهری، منابع آن- خدمات شهری و امکانات و تسهیلات شهری- محیط آن) باعث شکل گیری عدم تعادل و بی عدالتی در فضای شهری و پیامدها و چالش های نامطلوب شده است (طهماسبی زاده ۱۳۹۲، ۵).

عدالت فضایی پیوند عدالت اجتماعی و فضا است که در نتیجه عدالت و بی عدالتی در فضا قایل مشاهده است (Lefebvr, 1968, 1972). با بررسی میزان نابرابری ها و شناسایی الگوی فضایی بی عدالتی در سطح شهر می توان پی برد که بی عدالتی ها بیشتر در کدام بخش از فضاهای شهری تمرکز یافته است؛ تا از این طریق، مدیریت شهری با عمل آگاهانه در توزیع فضایی خدمات عمومی و منافع اجتماعی، نابرابری های فضایی را کاهش داده و کیفیت زندگی را ارتقاء و توسعه پایدار شهری را تضمین نماید. بی عدالتی را نمی توان فقط محدود به سنجش نابرابری های اقتصادی دانست چراکه فضاییک بعد اساسی و بنیادی در جامعه انسانی است (Martnez, 2005,31). عدالت اجتماعی در فضا جاری شده (Soja, 2008,2) به عبارتی عدالت و بی عدالتی در فضا نمایان می گردد (Dufaux, 2008,2). تحقق عدالت اجتماعی مستلزم وجود مکان و فضا است. عدالت در فضا، همان عدالت جغرافیایی یا عدالت محیطی است. ویلیام باون درباره عدالت محیطی می گوید عدالت محیطی عبارت است از برخورداری برابر مردم برحسب نیازها، توانایی ها، تلاش ها، و زحمات و تاثیرشان در تولید جامعه است (Bowen, 2001,30) و در بیان است تا نیازهای پیچیده انسان را در قالب فضا در محیط های اجتماعی به صورت عادلانه برآورده گرداند. و بی عدالتی های فضایی و علل آنها را شناسایی نماید. عدالت در قالب فضا (عدالت محیط، جغرافیایی و عدالت فضایی) استانداردهایی ارائه می دهد تا بررسی نماید، آیا نیازهای پیچیده انسانی که وابسته به زمان و

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، چشم انداز نوگرسان، دوره ۱۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

مکانند، در غالب فضا در محیط های اجتماعی برآورده می گردند؟ تا در غیر این صورت راهکارهای اساسی را در کاهش دوگانگی های فضایی ارائه نماید.

در چگونگی سنجش عدالت فضایی هاروی چندین ملاک را معرفی می کند که مهمترین آنها نیاز، منفعت و استحقاق می باشد (هاروی ۱۳۷۹، ۱۰۱) به منظور سنجش عدالت فضایی در مقیاس عملکردی مناطق شهری نیاز به وجود شاخص هایی است که ضمن این که بعد فضایی و مکانی داشته باشند بتوانند سطح برخورداری و یا میزان عدالت فضایی را در هر منطقه از شهر نشان دهند. بدین منظور نیازهای اساسی که تحت عنوان خدمات اساسی امروزه در برنامه ریزی و مدیریت شهری مطرح شده است می تواند مبنای سنجش این مهم قرار گیرد. نیازهای اساسی مادی انسان مجموع نیازهای بیولوژیک، اقتصادی و اجتماعی است. (پور محمدی ۱۳۸۶، ۲۳) در برنامه ریزی شهری این نیازها کاربری های آموزشی، بهداشتی، درمانی، فضای سبز، ورزشی، پارکینگ، مسکونی، فرهنگی و مذهبی و ... می باشند و درواقع خدماتی هستند که برآورده کننده نیازهای اساسی در فضای شهری می باشند. این پژوهش با استفاده از شاخص های عدالت فضایی با عملکرد منطقه ای، عدالت را در شهرستان قرچک مورد مطالعه قرار دهد و فرض این است که در بین مناطق مختلف این شهرستان نابرابری فضایی وجود دارد.

بیان مسئله

امروزه شهرها و کلانشهرهای کشورهای در حال توسعه مانند ایران بدلیل تمرکزگرایی در امکانات و خدمات، تراکم های جمعیتی و مدیریت های تمرکزگرا، با پدیده هایی چون جدایی گزینه ای اکولوژیکی، حاشیه نشینی و حومه نشینی، شمال و جنوب اجتماعی در شهرها، فقر و نابرابری روبه رو شده اند. که نتیجه آن شکل گیری ساختار فضایی قطبی و دوگانه در فضای شهر بوده است. قطبی شدن شدید ساختار فضایی شهر در اثر سیاست های مدیریتی باعث شکل گیری فضاهای نامطلوب در مقابل فضاهای مطلوب شده است. رسیدن به پایداری، تعادل و عدالت در محیط شهر مستلزم درک تحلیلی از وضع موجود بوسیله تحلیل تعادل یا عدالت فضایی در محیط شهر است. تحلیلی که باید بر مبنای نیازهای انسانی و توزیع و تخصیص آنها در فضای شهر باشد. اگر تخصیص خدمات در

شهر نامتوازن باشد دوگانگی و جدایی گزینی رخ می دهد و اگر متوازن باشد. تعالی جامعه شکل می گیرد.

یکی از مهمترین پیامدهای رشد شتابان شهرنشینی و توسعه فیزیکی شهرهای ایران در دهه های اخیر از هم پاشیدگی نظام توزیع مراکز خدماتی شهری بوده که این امر زمینه ساز نابرابری اجتماعی شهروندان در برخورداری از خدمات شهری شده است (Hataminejad, 2008,71). از همین روست که شهرهای ایران در حال حاضر با موجی از نابرابری های اجتماعی و اقتصادی دست به گریبانند؛ نابرابری هایی که موجب شکل گیری دوگانگی های طبقاتی در اکثر شهرها شده است. (Dadashpour et. al, 2015:10). نابرابری در توزیع خدمات شهری یکی از این نابرابری هاست. متأسفانه در توزیع خدمات شهری که بیشتر در قالب طرح های کاربری اراضی و معیار سرانه انجام می شود، به معیار قابلیت دسترسی ساکنان به خدمات شهری کمتر اهمیت داده شده است (Rahnama, 2008:137). الگوی توزیع تراکم مراکز خدمات شهری باعث ارزش متفاوت زمین در شهرها شده و به جدایی گزینی گروه های انسانی در شهرها دامن زده است. از این رو نقش برنامه ریزان شهری در ایجاد، تقویت و یا کاهش جدایی گزینی های اجتماعی و تفاوت در سطح زندگی شهروندان امری بدیهی و غیرقابل انکار است. از این گذشته، بین نابرابری های فضایی و توزیع ناعادلانه خدمات و مشکلات زیست محیطی و کالبدی در سطح شهر همواره یک رابطه چرخشی وجود دارد که همدیگر را پشتیبانی کرده و در ادامه با رشد جمعیت و گسترش افقی و عمودی، شهر را به محیطی غیرقابل سکونت تبدیل می کنند؛ به طوریکه بسیاری از مشکلات شهرهای امروز را می توان در توزیع ناعادلانه خدمات در گذشته شهرها دانست -2011:172, (Rostami and Dadashpour 173). مقاله حاضر در جستجوی سنجش توزیع خدمات و پراکنش فضایی آن در شهرستان قرچک است تا میزان عادلانه بودن آن را در شهر یاد شده مورد ارزیابی قرار دهد.

فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی شهری، چشم انداز ناکرس، شماره ۱۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

مفاهیم و دیدگاه های نظری

تعریف و مفاهیم

برنامه ریزی زائیده قانون کمیابی منابع و تعیین کنندگی، چگونگی توزیع و تخصیص این منابع میان ذینفعان و در میان مکان ها و محل های متفاوت است و نتیجه آن برخورداری بیشتر برخی از ذینفعان و مکان ها در مقایسه با دیگران است (Hillier,2009). بسیاری از اندیشمندان شهری از جمله دیوید هاروی، ماریون یونگ، فلوستی، کنت و ... یکی از وظایف اصلی برنامه ریزان شهری را توزیع مناسب و منصفانه فضا برای تمامی استفاده کنندگان از آنها می دانند؛ این همان عدالت فضایی در شهر است (Dadashpour and et al,2015). عدالت فضایی طبق ایده های که از عدالت اجتماعی گرفته شده به این معناست که باید با ساکنان در هر جایی که زندگی می کنند، به طور برابر رفتار شود (Tsou,2005). از این رو می توان گفت که عدالت توزیعی بر تخصیص منصفانه منابع در میان افراد متنوع جامعه تأکید می کند و تخصیص عادلانه منابع نیز به فرآیند و الگوی توزیع اشاره دارد (Rostami and Dadashpour).

خدمات: تعاریف بسیاری برای خدمات ارائه شده است، اما همه آن ها وجوه مشترکی چون ناملموس بودن خدمات و مصرف آنی آن را در برمی گیرند.

عدالت اجتماعی: عدالت را اساسا می توان به عنوان اصل یا مجموعه ای از اصول در نظر گرفت که برای حل و فصل دعاوی متضاد به وجود آمده است. اصول عدالت اجتماعی نیز در واقع، کاربرد خاص این اصول برای فایق آمدن بر تعارضاتی است که لازمه همکاری اجتماعی برای ترقی افراد است؛ لذا عدالت اجتماعی بر اساس مفهوم توزیع عادلانه از طریق عادلانه قراردادان است (پوراحمد و حاتمی نژاد، ۱۳۹۳:۱۸۴).

عدالت فضایی: اصطلاح عدالت فضایی تا چند سال گذشته تحت تاثیر مفاهیم مرتبطی مانند عدالت سرزمینی عدالت محیطی بی عدالتی های شهرنشینی و کاهش بی عدالتی های منطقه ای می شد (Soja,2008:15). اعتقاد بر این است که با پذیرش شرایط اجتماعی و محیطی و مطرح کردن آنها در چارچوبی فضایی عدالت فضایی می تواند ظرفیتی برای وحدت جنبش

فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی شهری، شماره ۴۳، زمستان ۱۳۹۹

عدالت خواه زیر چتری مشترک تلقی شد و در آینده به برنامه ریزان و یا سیاستگذاران در پیدایی جوامع عادلانه تر و پایدارتر کمک کند (Prance).

توزیع خدمات شهری: خدمات شهری به طور کلی به توان فعالیت های اقتصادی که منفعت عمومی دارند و در ابتکار عمل نهادهای عمومی هستند، تعریف می شود. بنیان نهادن و راه انداختن آنها زیر نظر نهادهای عمومی است اگرچه حمایت و نگهداری از خدمات شهری برای سرمایه گذاری به بخش خصوصی هم واگذار می شود. دریافت خدمات شهری در مقیاس وسیع صورت می گیرد و بر زندگی روزانه افراد تاثیر مستقیم دارد. مسئولیت آنها با مراجع خاص و متفاوت از هم می باشد (Apostalache, 2014:36). مثل خدمات آموزشی، فضای سبز، خدمات ورزشی، درمانی، فرهنگی و مذهبی. این خدمات، همگی دارای عمل کردهای فضایی هستند. مکانیابی مراکز این خدمات، شعاع دسترسی، شبکه دسترسی، پیوند فضایی با دیگر خدمات و مقیاس نهادهای حمایت کننده و ... از خصوصیات فضایی آنها محسوب می شود (توکلی نیا، ۳: ۱۳۹۴).

قابلیت دسترسی: مفهوم قابلیت دسترسی نیز از جنبه های گوناگون، مانند قابلیت دسترسی فیزیکی، روانی، اقتصادی و مالی که می تواند وابسته به ماهیت کاربری اراضی و شبکه حمل و نقل باشد، مورد توجه و مطالعه قرار گیرد. قابلیت دسترسی در واقع توانایی ساکنان شهر در داشتن یک دسترسی مناسب منابع، خدمات و ... است. خدمات مختلف عمومی مانند خدمات عمومی شهری، جدا از بُعد مکانی آن، باید محدودیت ها، منابع مالی و توانایی فیزیکی افراد، به آسانی در سنجش دسترس آنها قرار گیرد (Kaphle, 2006:2). شاخص دسترسی، وابسته به تعیین برابری دسترسی به زیر ساخت های اجتماعی و فیزیکی است که نمودی از کیفیت زندگی و توزیع عادلانه فرصت ها هستند (زیاری و مهدیان، ۲۴۴: ۱۳۹۱).

دیدگاه ها و نظریه ها

تبیین مفاهیم عدالت اجتماعی در توزیع خدمات شهری: مفهوم عدالت از منظرهای مختلف قابل بررسی است و مفاهیمی مانند عدالت اجتماعی، عدالت فضایی، عدالت جغرافیایی و

عدالت محیطی نیز متأثر از چندبُعدی بودن این مفهوم است، اما آنچه اهمیت دارد این است که اساس هر تغییری در سازمان فضایی در روابط اقتصادی و اجتماعی و توزیعی در آمد در جامعه اثر مستقیم می گذارد (مرصوصی، ۱۳۸۳:۹۱).

نظریه عدالت اجتماعی در شهر باید طوری باشد که نیازهای جمعیتی را پاسخگو باشد. تخصیص منطقه ای منابع را به گونه ای هدایت کند که افراد با کمترین شکاف و اعتراض نسبت به استحقاق حقوق خود مواجه شوند و در یک کلام، عدالت اجتماعی یعنی «توزیع عادلانه از طریق عادلانه» (وارثی و همکاران، ۱۳۸۶:۴). بنابراین عدالت اجتماعی باید در برگیرنده عدالت توزیعی و تخصیصی باشد؛ زیرا نمی توان منافع عمومی، نیازها و استحقاق شهروندان را بدون معیارهای توزیعی و تخصیصی در نظر گرفت؛ لذا هر گونه برنامه ریزی شهری که مبتنی بر عدالت اجتماعی در شهر باشد، باید بتواند در توزیع نیازها، منافع عمومی، استحقاق و در تخصیص آنها مؤثر باشد (زبردست، ۱۳۹۱:۲۲). از جمله عواملی که باید در جهت اجرای عدالت اجتماعی همراه با عدالت فضایی در برنامه ریزی شهری رعایت کرد، توزیع مناسب خدمات شهری و استفاده صحیح از فضاها است، در این راستا، کاربری ها و خدمات شهری از جمله عوامل مؤثر و مفیدند که با ارضای نیازهای جمعیتی، افزایش منفعت عمومی و توجه به استحقاق و شایستگی افراد می توانند با برقراری عادلانه تر، عدالت اجتماعی، اقتصادی و فضایی را در مناطق شهر برقرار کنند (کاویانی، ۱۳۸۵:۲۹۴).

عدالت فضایی و عدالت جغرافیایی در شهر: اصطلاح عدالت فضایی تا چند سال گذشته تحت تاثیر مفاهیم مرتبطی مانند عدالت سرزمینی، عدالت محیطی، بی عدالتی های شهرنشینی و کاهش بی عدالتی های منطقه ای می شد (داداش پور و رستمی، ۱۳۹۰:۱۸۸). بنا به عقیده هاروی با پذیرش شرایط اجتماعی و محیطی و مطرح کردن آنها در چارچوبی فضایی، عدالت فضایی می تواند ظرفیتی برای وحدت جنبش عدالت خواه زیر چتری مشترک تلقی شود و در آینده به برنامه ریزان و سیاست گذاران در پیدایی جوامع عادلانه تر و پایدارتر، کمک کند (Prange, 2009:27). برای برخی، عدالت فضایی، فقط دسترسی مساوی به تسهیلات عمومی اساسی در فاصله ای معین مانند دسترسی به مدرسه، امکانات بهداشتی یا فعالیت های

فرهنگی و غیره است. در برخی تحقیقات، عدالت فضایی معنای وسیع تری دارد. در مفهوم برنامه ریزی تسهیلات عمومی، عدالت فضایی، به معنی جدایی یا مجاورت فضایی به تسهیلات عمومی در بین ساکنان است (حاتمینزاد و رستمی، ۱۳۸۵:۴۲). بعد توزیع عدالت بیشترین هماهنگی را با عدالت جغرافیایی داشته است (کاوایانی راد، ۱۳۸۴:۳۲). از نظر جغرافیایی نمی توان ساخت های اجتماعی را از ساخت های فضایی جدا کرد. در مباحث جغرافیایی، بر تولید فضا و نحوه توزیع آن تکیه می شود؛ زیرا نظریه مربوط به فضا و جامعه، افق های تازه ای را در مباحث گشوده است که تا سال ۱۹۸۰ در تاریخ علم جغرافیا سابقه نداشته است (خوشرویی، ۱۳۸۵:۱۴).

دیوید هاروی نیز بر جنبه های اخلاق گرایانه جغرافیا در تامین عدالت اجتماعی و رسالت جغرافی دانان در عدالت فضایی تاکید کرده است (Harvey, 1969:5). در حقیقت علم جغرافیا درصدد یافتن نوعی سازمان یابی فضایی است که سبب بهبود وضعیت مناطق محروم میشود. هاروی در تحلیل اصول عدالت اجتماعی، سه معیار مهم «نیاز»، «منفعت عمومی» و «استحقاق» را مطرح می کند و معتقد است این سه معیار از جامعیت کاملی برخوردارند که معیارهای دیگر را نیز در بر می گیرد. هاروی به جنبه های اخلاق گرایانه جغرافیا در خصوص تامین عدالت اجتماعی و رسالت جغرافیدانان در تأمین عدالت فضایی تأثیر دارد (موحد و نولایی، ۱۳۹۳:۷۲).

پیشینه پژوهش

از میان مطالعات محدودی که به طور خاص، به توزیع نابرابری های فضایی خدمات شهری پرداخته شده است از لحاظ دسته بندی موضوعی می توان به نتایج زیر اشاره کرد:

مرصوصی (۱۳۸۳) در مقاله ای با عنوان توسعه یافتگی و عدالت اجتماعی شهر تهران به بررسی چگونگی ناهماهنگی فضایی اجتماعی شهر تهران بر اساس شاخص های فقر و توسعه در سالهای ۱۳۷۶ و ۱۳۸۰ پرداخته است که نتیجه های به دست آمده از بررسی نقشه های برابری توسط نرم افزار Arc Gis و جدول های رتبه بندی مناطق که با استفاده از میزان انحراف

از میانگین مناطق از شاخص های فقر و توسعه به دست آمده است نشان دهنده وجود نابرابری فضایی استانداردهای زندگی بین مناطق تهران و ادامه روند افزایشی آن از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۰ است (مرصوصی، ۱:۱۳۸۳).

احمدتوزه (۱۳۹۲) در پایان نامه خود با عنوان بررسی و تحلیل عدالت فضایی در شهر سقز به بررسی توزیع خدمات در محلات شهر سقز پرداخته است. نتایج وی نشان می دهد که بین توزیع جمعیت و توزیع خدمات در محلات ۲۲ گانه شهر سقز ارتباط منطقی و هماهنگی وجود ندارد. همچنین با افزایش فاصله از مرکز شهر میزان برخورداری محلات نیز کاهش یافته است.

پریزدای و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله ای با عنوان تحلیل نابرابری های فضایی توزیع خدمات شهری از منظر عدالت فضایی مطالعه موردی: شهر مریوان با استفاده از روش توصیفی تحلیلی به منظور تحلیل نحوه توزیع خدمات در سطح محله ها، با استفاده از مدل ویکور و تکنیک نزدیکترین همسایه ها به کمک نرم افزار GIS و ضریب همبستگی پیرسون به این نتیجه رسیده اند که خدمات شهری به طور عادلانه در سطح محلات شهر مریوان توزیع نشده است.

یکی دیگر از تحقیقات مهم و تأثیرگذار در زمینه توزیع خدمات شهری، تحقیق خانم تالن می باشد (Talen, E 1996-1998). این تحقیق در شهرهای آمریکا انجام شده و در آن به بررسی نحوه توزیع خدماتی چون پارک محله و زمین بازی محله پرداخته شده است. مبنای کار این تحقیق دیدگاه نیاز محور بوده و برای تحلیل نحوه توزیع خدمات شهری، از شاخص دسترسی استفاده کرده است. نتایج یافته های این تحقیق نشان می دهد که برای رسیدن به عدالت فضایی، باید خدمات و تسهیلات در ارتباط با مشخصه اقتصادی_اجتماعی افراد، مکانیابی و توزیع شوند.

از تجارب داخلی مهم و تأثیرگذار در زمینه نابرابری و توزیع عادلانه خدمات عمومی در شهر نیز می توان به دو مقاله داداش پور و رستمی (۱۳۹۰) اشاره کرد. نتایج یافته های نویسندگان نشان می دهد که توزیع خدمات عمومی شهری بر اساس قابلیت دسترسی، کارایی و توزیع جمعیت، عادلانه صورت نگرفته و نسبت برخورداری از خدمات در بخش قابل توجهی از شهر، کمتر از نسبت جمعیت آنهاست که بیانگر "دوگانگی شهری" در شهر یاسوج است.

حاتمی نژاد و همکاران (۱۳۸۷) در پژوهشی با استفاده از مدل موریس که در شهر اسفراین استان خراسان انجام داده اند. نتیجه این تحقیق مشخص شد که نوعی جدایی گزینی فضایی براساس

وضعیت اقتصادی- اجتماعی ساکنین، در این شهر حاکم است، به گونه ای که طبقات اجتماعی - اقتصادی برتر، از کاربری های خدماتی مطلوب تری برخوردارند و الگوی توزیع کاربری های خدماتی به نفع گروه های مرفه تر عمل کرده است. رهنما و ذبیحی (۱۳۹۰) در تحقیقی توزیع تسهیلات عمومی شهری در راستای دستیابی به عدالت فضایی در شهر مشهد را مورد بررسی قرار داده اند. تحقیقات آنها بیانگر این واقعیت است که توزیع فضایی تسهیلات در سطح شهر مشهد به صورت خوشه ای و با نقاط تمرکز پایین بوده و عدم تعادل فضایی در آن مشهود است.

طهماسبی زاده و همکاران (۱۳۹۷)، در پژوهشی تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در مناطق شهری اصفهان را بررسی قرار داده اند عدم تعادل شاخص های عدالت در منطقه های شهر اصفهان، به وجود آمدن دوگانگی فضایی در فضای هر منطقه از شهر، نابرابری در بین منطقه های شهر اصفهان از جمله نتایج این تحقیق می باشد.

به صورت کلی اکثر تحقیقاتی که در زمینه عدالت فضایی انجام شده است بیشتر به نحوه توزیع خدمات شهری بر اساس جمعیت پرداخته اند. وجه تمایز این پژوهش با پژوهش دیگر این می باشد که علاوه بر اینکه به بررسی توزیع فضایی خدمات شهری می پردازد، برخلاف پژوهش های پیشین که از پرسشنامه جهت بررسی عدالت فضایی استفاده شده است در این پژوهش از آمار موجود استفاده شده است. همچنین از طرف دیگر تا یک شهر در رأس امور خود مدیریتی قوی نداشته باشد هرگونه پژوهشی که در ارتباط با توزیع عادلانه سرانه ها و خدمات انجام شود بی معنی خواهد بود و جنبه عملی به خود نخواهد گرفت. مدیریت شهری باید برای شهر برنامه ریزی کند، فعالیت های شهر را سازمان دهد، بر فعالیت های انجام شده نظارت کند. بنابراین این پژوهش با نگاهی جدید عدالت فضایی را با تأکید بر مدیریت شهری مورد بررسی قرار داده است.

روش تحقیق

در هر تحقیق متناسب با موضوع و گستردگی دامنه مطالعه و عوامل مؤثر در آن از روش های گوناگون استفاده می شود. پژوهش حاضر از نظر هدف به دلیل برخورد مستقیم با نمونه مورد مطالعه

و تحلیل نحوه دسترسی به خدمات در شهرستان قرچک کاربردی است بنابراین این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش جزء تحقیقات توصیفی - تحلیلی می باشد که با استفاده از شاخص های موجود به بررسی عدالت فضایی در شهرستان قرچک پرداخته شده است. سیزده مورد شاخصی که در این پژوهش برای بررسی انتخاب شده اند، عبارتند از: شاخص های دسترسی به پارک محله، پارک شهری، ورزش محله، بیمارستان، درمانگاه، مراکز فرهنگی و مذهبی، دسترسی به مراکز آموزشی (کودکستان، دبستان پسرانه، دبستان دخترانه، راهنمایی پسرانه، راهنمایی دخترانه، دبیرستان پسرانه و دبیرستان دخترانه) است و اطلاعات مورد نیاز از سالنامه آماری سال ۱۳۹۵ و طرح جامع شهر قرچک سال ۱۳۹۳ استخراج شده است. لازم به ذکر است که به منظور سطح بندی نواحی مورد مطالعه و محاسبه میزان همبستگی بین شاخص ها و نیز تعیین سطوح برخورداری نواحی از کاربری های خدماتی، از شاخص های مذکور بهره گرفته شده است.

روش گردآوری اطلاعات در این تحقیقی اسنادی - پیمایشی می باشد. برای تجزیه و تحلیل داده های تحقیق از آزمون موران، ضریب جینی و نیز نرم افزار SPSS استفاده شده است. جامعه آماری نیز کل ساکنان شهرستان قرچک بوده است که حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۸۴ به دست آمده است.

جامعه آماری

جامعه آماری این مطالعه برای نمونه گیری هدفمند از ساکنان شهرستان قرچک که به صورت تصادفی انتخاب شده اند می باشد. تکنیک گردآوری آمار و اطلاعات با استفاده از روش های کتابخانه ای استفاده از جداول آمارنامه ها و طرح جامع و در نهایت از روش میدانی برای کسب اطلاعات استفاده شده است؛ همچنین در این تحقیق از شیوه نمونه گیری احتمالی طبقه بندی شده استفاده شده است. در این شیوه از نمونه گیری، باید تعداد نمونه های هر زیر مجموعه، متناسب با اعضای آن زیر مجموعه باشد برای برآورد حجم نمونه نیز از فرمول کوکران استفاده شده است.

$$n \geq \left(\frac{t_a^2 \times pq}{e^2} \right) / 1 + \frac{1}{N} \left(\frac{t_a^2 \times pq}{e^2} \right) \geq \frac{1.96^2 \times 0.25}{0.06^2} / 1 + \frac{1}{104} \left(\frac{1.96^2 \times 0.25}{0.06^2} \right) \approx 230$$

مجله علمی پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی شهری، چشم انداز نوگرایی، دوره ۱۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

با توجه به اینکه فرمول کوکران تعداد ۲۳۰ نفر به عنوان حجم نمونه برآورد شده است. بر همین اساس، تعداد نمونه ها در سطح شهر قرچک متناسب با حجم جمعیت توزیع شد و مجموعاً تعداد ۲۳۰ پرسش نامه تکمیل گردید؛ همچنین به منظور سنجش پایایی پرسش نامه، از مناسب ترین روش یعنی آلفای کرونباخ استفاده شد. نتایج ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۷۵ و محاسبه گردید، بنابراین پایایی پرسشنامه در سطح بالایی قرار دارد. برای وزن دهی به توزیع فضایی جمعیت از مدل آنتروپی استفاده شده است.

به منظور پاسخ به سوالات تحقیق با هدف سنجش روابط همزمان، مستقیم یا غیر مستقیم میان متغیرها از نرم افزار Spss و برای تجزیه و تحلیل فرضیه ها از روش های آمار استنباطی همچون آزمون خی ۲، آزمون یک نمونه ای t و آزمون اسپیرمن استفاده می گردد. در این تحقیق از آمار توصیفی برای تکمیل تحلیل داده های پژوهشی استفاده شده و در قسمت آمار توصیفی به بررسی ویژگی های جمعیت شناختی پاسخگویان پرداخته خواهد شد. دیدگاه این تحقیق به عدالت فضایی تلفیقی از دیدگاه برابری فرصت ها و دیدگاه عدالت جبرانی یا نیاز مبنای است. از این رو در این تحقیق بنا بر دیدگاه اول میزان دسترسی محله ها و بلوک ها برای ساکنین و بنا بر دیدگاه دوم، قیاس نحوه دسترسی ساکنین با نیاز آنها به خدمات عمومی، مورد بررسی قرار می گیرد. در ضمن برای رسیدن به یک توزیع عادلانه، ابتدا باید عادلانه بودن توزیع تک تک خدمات را مورد سنجش قرار داده و بعد از بررسی وضعیت محله ای و کلی شهر در مورد نحوه توزیع، نتایج همه خدمات را با هم ترکیب کرده و در مورد چگونگی روش های توزیع هر کدام از خدمات با توجه به وضعیت کلی شهرها و روستاها که متاثر از توزیع کلی همه خدمات است به ارائه راهکار پرداخت شده است.

تحلیل خودهمبستگی فضایی محلی

خودهمبستگی به تحلیل این مسئله می پردازد که اگر یک سیستم منطقه ای را در نظر بگیریم، وجود یک متغیر در یک منطقه بر همان متغیر در مناطق هم جوار منطقه مورد نظر چه تأثیری دارد. اگر تأثیر مثبت باشد، یعنی حضور آن متغیر در یک منطقه سبب شود که در مناطق هم جوار آن نیز مقدار آن متغیر بیشتر شود، به خودهمبستگی فضایی مثبت تعبیر می شود؛ اما اگر برعکس، وجود آن متغیر تأثیر

منفی بر وجود آن در مناطق هم‌جوار داشته باشد، یعنی سبب کاهش مقادیر آن در مناطق همسایه گردد به خودهمبستگی فضایی منفی تعبیر می‌شود و در صورتی که تأثیر خاصی نداشته باشد به عدم خودهمبستگی فضایی تفسیر می‌گردد. تحلیل خودهمبستگی فضایی هم‌زمان هم موقعیت مکانی واحدها و هم اطلاعات مربوط متغیر مربوط به آن واحد را با هم در نظر می‌گیرد. شاخص موران به‌طور گسترده‌ای برای سنجش خودهمبستگی فضایی مورد استفاده قرار می‌گیرد. این شاخص، خودهمبستگی را با استفاده از ماتریس مجاورت مکانی واحدها و ماتریس مشابهت متغیر واحدها به دست می‌آورد. شاخص موران به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$MORAN = \frac{n \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n W_{ij} (X_i - \bar{X})(X_j - \bar{X})}{(\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n W_{ij})(X_i - \bar{X})^2}$$

در این رابطه N تعداد مناطق، X_i مقدار متغیر منطقه، i و j مقدار متغیر منطقه‌ی i ، X متوسط متغیر و w_{ij} وزن بین مناطق i و j را مشخص می‌کند. در این تحقیق برای تحلیل خودهمبستگی فضایی و محاسبه ضریب موران از نرم‌افزار استفاده شده است که توسط انسلین طراحی شده است که خود مبتکر این روش بوده است. روش *lisa* اطلاعات مکانی را به صورت چهار نوع همبستگی فضایی با اهمیت نسبی بر روی نقشه نمایش می‌دهد. به این معنا که واحد با مقادیر بالاتر با واحدهای مجاور است که مقادیر آن‌ها نیز بالاتر از میانگین است *low-low* یعنی واحد با مقادیر پایین با واحدهایی مجاور است که مقدارشان پایین‌تر از میانگین است. *low-high*، یعنی واحدهای مقادیر پایین با واحدهایی با مقادیر بالاتر از میانگین مجاور است. *high-low*، یعنی مقادیر بالاتر از میانگین یا مقادیر پایین احاطه شده‌اند. دو حالت اول بازتاب‌دهنده همبستگی مثبت فضایی هستند و برعکس دو حالت دوم نشان‌دهنده همبستگی منفی فضایی هستند. در ضمن در این تحقیق تمام ضرایب موران در نمودارها و نقشه‌ها در سطح معنی‌داری ۰/۵۰ می‌باشد. بررسی سطح دستیابی ساکنین به خدمات شهری بر اساس قابلیت دسترسی (زیاری، ۱۳۸۸، ۳۳).

ضریب جینی

برای به دست آوردن میزان نابرابری و توزیع امکانات در بین مناطق مختلف، از ضریب جینی استفاده می‌شود. مقدار این شاخص هرچه به صفر نزدیک‌تر باشد نشان‌دهنده توزیع بهینه و متعادل امکانات

در بین مناطق است مقادیر بزرگ تر نشان دهنده تمرکز امکانات در مناطق خاص و نابرابر بیشتر در توزیع آن است. ضریب جینی از رابطه زیر به دست می آید.

$$G = \left\{ 1 - \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (y_i + y_{i-1}) \right\}$$

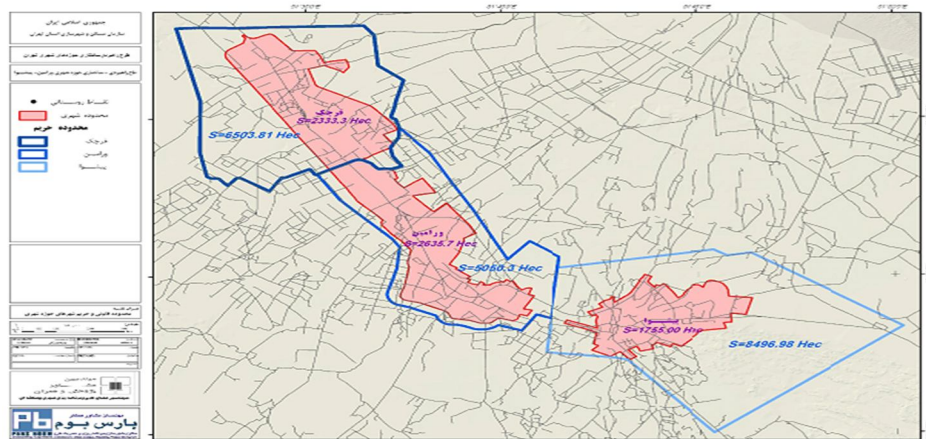
در فرمول فوق:

G برابر است با مقدار ضریب جینی، n برابر است با تعداد مناطق و y برابر است با میانگین شاخص های مورد نظر.

محدوده مورد مطالعه

شهرستان قرچک در ۲۰ کیلومتری جنوب شرق تهران واقع گردیده است. این شهرستان از سمت شمال شرق به شهرستان پاکدشت، از شرق، جنوب شرق و جنوب به شهرستان ورامین، از جنوب غربی، غرب و شمال غربی نیز به شهرستان ری محدود می باشد. بر اساس آخرین سرشماری صورت پذیرفته، قرچک با ۲۶۹۱۳۸ نفر جمعیت در سال ۱۳۹۵، ۲ درصد از جمعیت استان تهران را در خود جای داده است که از این تعداد ۲۳۱ هزار نفر ساکن شهر و ۳۸ هزار نفر ساکن روستاها می باشند. شهر قرچک ۱/۹ درصد از مجموع جمعیت شهری و روستاهای قرچک ۴.۷ درصد از مجموع جمعیت روستایی استان را در خود جای داده اند. (بیشتر از دوبرابر جمعیت شهری) نرخ رشد در شهرستان ۳/۱۷ درصد بوده که از متوسط نرخ رشد استان (۱/۷۲ درصد) بالاتر است. که از آن می توان به جوانی جمعیت پی برد.

فصل نهم: خرفان و برنامۀ پیری شهری چشم انداز نگرش، دوره ۱۲، شماره ۳۳، بهار ۱۳۹۹

نقشه ۱: شهرستان قرچک و شهرستان های مجاور آن

مآخذ: مطالعه طرح ساختاری (جامع) قرچک، مهندسین مشاور پژوهش و عمران، ۱۳۹۳

قرار گرفتن این شهرستان بر روی مرز دو گسل پارچین و کهریزک با وجود عدم فعالیت چندان این گسل ها ۱ نیز از دیگر ویژگیهای شهرستان می باشد. این شهرستان ۱۱ آبادی، (۸ آبادی دارای سکنه) صالح آباد، قشلاق جیتو، ولی آباد، محمدآباد، داود آباد، قشلاق اول، قشلاق دوم، امین آباد، (سه آبادی خالی از سکنه) محمودآباد، رستم آباد و رضی آباد دارد. که در این تحقیق به ۸ آبادی با سکنه پرداخته خواهد شد. (همان منبع)

از لحاظ تقسیمات کشوری شهرستان قرچک داری یک شهر (قرچک)، یک بخش (مرکزی)، دو دهستان (ولی آباد و قشلاق جیتو)، ۱۱ آبادی؛ ۸ آبادی دارای جمعیت بالا (محمدآباد، امین آباد، ولی آباد، قشلاق اول، قشلاق دوم، داوودآباد، صالح آباد و قشلاق جیتو)، و سه آبادی کم جمعیت و فاقد دهیاری (رستم آباد، رضی آباد و محمودآباد) می باشد. محله های جدید شهر قرچک شامل شهرک گلها، شهرک طلائی، فرهنگیان، الحدید، کارگر، امام علی، امام حسن و زیتون است (صادقی و همکاران، ۱۳۹۵، ۵۸)

تحلیل نابرابری های فضایی توزیع خدمات شهری از منظر عدالت فضایی...

در جدول زیر این ضرایب برای تمام خدمات به صورت یکپارچه ذکر شده است. با ترکیب کردن این دو ضریب می توان به قضاوت در مورد عدالت فضایی توزیع خدمات پرداخت. بر همین اساس برای این تحلیل از روش ضریب جینی استفاده شده است با ترکیب نمودن این دو ضریب می توان به قضاوت در مورد عدالت فضایی توزیع خدمات پرداخت. مقادیر ضریب جینی بین ۰ تا ۱ می باشد ضریب موازن ۱ تا ۱- است از این رو هر چه ضریب جینی و موران به یک نزدیک تر باشند نابرابری ها بیشتر و دارای الگو توزیع مشخصی خواهند بود؛ که بی عدالتی بسیار بالا تلقی می شود و هر چه ضریب جینی و ضریب موران به صفر نزدیک باشند نابرابری ها کمتر و الگو توزیع تصادفی خواهد بود که بی عدالتی بسیار کم می باشد.

بی عدالتی ها به پنج رده تقسیم شده اند که عبارت اند از: بی عدالتی فضایی بسیار کم (A)، بی عدالتی فضایی کم (B) بی عدالتی متوسط (C) بی عدالتی زیاد (D)، بی عدالتی بسیار زیاد (E)، (جدول ۱).

جدول ۱: رده بندی عدالت فضایی توزیع خدمات عمومی شهری بر حسب توزیع جمعیت

نمره بی عدالتی	ضریب جینی	ضریب موران	خدمات
E	۰/۶۴۵	۰/۰۱۲	کودکستان
E	۰/۶۳۳	۰/۱۰۹	دبستان پسرانه
D	۰/۴۲۳	۰/۱۱۱	دبستان دخترانه
C	۰/۳۲۱	۰/۱۴۵	راهنمایی پسرانه
C	۰/۳۴۰	۰/۱۹۳	راهنمایی دخترانه
D	۰/۴۴۴	۰/۱۷۸	دبیرستان پسرانه
C	۰/۳۲۹	۰/۱۳۴	دبیرستان دخترانه
C	۰/۳۹۸	۰/۱۲۱	پارک محله
C	۰/۳۵۶	۰/۱۶۵	پارک شهری
D	۰/۵۳۴	۰/۶۵	ورزش محله
D	۰/۴۲۱	۰/۳۲۱	بیمارستان
D	۰/۵۴۳	۰/۷۱	درمانگاه
D	۰/۴۸۸	۰/۵۸	فرهنگی مذهبی
C	۰/۳۸۷	۰/۷۸	مجموع

منبع: مطالعات نگارندگان، ۱۳۹۷

فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی شهری، چشم انداز نگرش، دوره ۱۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

تحلیل نابرابری های فضایی توزیع خدمات شهری از منظر عدالت فضایی...

میزان بی عدالتی توزیع خدمات شهری و روستایی برحسب توزیع جمعیت در تمامی خدمات در دو رده متوسط و زیاد قرار دارند. میزان بی عدالتی در توزیع یکپارچه خدمات در سطح شهرستان قرچک در حد متوسط ارزیابی شده است. میزان عدالت فضایی به صورت کمی برای هر محله محاسبه شد میزان بی عدالتی هرچه به یک نزدیک تر باشد توزیع عادلانه تر بوده و بافاصله از یک بی عدالتی فضایی نیز افزایش می یابد. اعداد بزرگ تر از یک نشان از کمتر بودن نسبت دستیابی بلوک نسبت به جمعیت است.

یکی از اساسی ترین عناصر شهری جهت افزایش سطح رفاه اجتماعی مردم شهر، وجود خدمات شهری است. امروزه مشکلات ناشی از توزیع نامناسب خدمات شهری از قبیل تراکم، آلودگی زیست محیطی، جابه جایی جمعیت و... باعث شده است که توزیع خدمات شهری یکی از مهم ترین مسائل پیش روی اغلب کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه باشد. نیاز ساکنین به خدمات شهری روزبه روز افزون تر می شود. در این میان خدمات آموزشی که به عنوان یکی از ارکان اصلی توسعه پایدار رفاه اجتماعی در شهر است، یکی از نیازهای اساسی شهروندان است.

در نهایت جهت تعیین وضعیت شاخص های خدمات شهری در سطح شهرستان قرچک از آزمون T-test استفاده شده است. در این آزمون چنانچه سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ باشد و نیز میانگین شاخص ها کمتر از ۳ باشد نشان دهنده وضعیت نامناسب شاخص ها می باشد.

فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی شهری، چشم انداز نگرش، شماره ۱۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

تحلیل نابرابری های فضایی توزیع خدمات شهری از منظر عدالت فضایی...

جدول ۲: نتایج آزمون T تک نمونه در بررسی رضایت از دسترسی به خدمات مورد بررسی

تفاوت در سطح اطمینان %۹۵	میانگین تفاوتها		sig	T	میانگین انحراف معیار	انحراف معیار	درجه آزادی	میانگین	تعداد	
	پایین ترین	بالا ترین								
۲.۴۶	۲.۲۵	۲.۱۲۵	۰.۰۰۰	۲۶.۳۵۱	۰.۶۷	۰.۳۶	۳۸۳	۳.۱۰	۳۸۴	کودکستان
-۲.۲۶	-۲.۳۶	۲.۷۸۵	۰.۰۰۰	۴۱.۳۴	۰.۶۶۳	۱.۶۴	۳۸۳	۲.۷۸	۳۸۴	دبستان پسرانه
-۲.۳۸	۲.۹۶-	۲.۲۵۸	۰.۰۰۰	۱۳.۷۵۹	۰.۰۵۶	۱.۶۷	۳۸۳	۲.۹۱	۳۸۴	دبستان دخترانه
-۲.۲۲	-۲.۳۷	۲.۱۸۱	۰.۰۰۰	۶۳.۳۶۴	۰.۶۴۵	۰.۳۴۹	۳۸۳	۲.۵۳	۳۸۴	راهنمایی پسرانه
-۲.۲۸	-۲.۸۵	۲.۱۷۸	۰.۰۰۰	۴۱.۲۹۲	۰.۰۵۳	۱.۲۶۵	۳۸۳	۲.۶۵	۳۸۴	راهنمایی دخترانه
-۲.۳۸	۲.۱۷-	۲.۲۷۸	۰.۰۰۰	۱۳.۴۳۶	۰.۰۵۳	۱.۰۳۸	۳۸۳	۲.۵۶	۳۸۴	دبیرستان پسرانه
-۲.۴۲	-۲.۰۸	۲.۱۵۳	۰.۰۰۰	۹۶.۳۲۵	۰.۰۳۶	۰.۴۵۶	۳۸۳	۲.۷۸	۳۸۴	دبیرستان دخترانه
-۲.۰۲	-۲.۷۸	۲.۱۵۳	۰.۰۰۰	۷۶.۶۳	۰.۰۳۶	۰.۸۴۶	۳۸۳	۲.۸۶	۳۸۴	پارک محله
-۲.۲۳	-۱.۹۹	۲.۱۴۹	۰.۰۰۰	۵۴.۳۶۵	۰.۰۳۹	۰.۸۵۶	۳۸۳	۲.۰۵	۳۸۴	پارک شهری
-۲.۳۲	-۲.۳۵	۲.۰۸۱	۰.۰۰۰	۷۵۹.۳۵۱	۰.۰۱۸	۰.۷۶۹	۳۸۳	۲.۶۸	۳۸۴	ورزش محله
۲.۲۸-	-۲.۰۷	۲.۱۰۸	۰.۰۰۰	۱۲.۲۹۲	۰.۰۵۳	۱.۳۶	۳۸۳	۲.۳۵	۳۸۴	بیمارستان
۲.۶۸-	-۲.۳۷	۲.۱۳۸	۰.۰۰۰	۹۶.۶۵۷	۰.۰۵۳	۱.۰۳۸	۳۸۳	۲.۷۵	۳۸۴	درمانگاه
-۲.۸۲	۲.۱۵	۲.۳۶	۰.۰۰۰	۱۰۱.۳۵۱	۰.۰۳۹	۰.۷۰۳	۳۸۳	۳.۰۲	۳۸۴	فرهنگی مذهبی

منبع: مطالعات نگارندگان، ۱۳۹۷

بررسی جدول ۲ نشان می‌دهد که میزان رضایت از شاخص‌های خدمات شهری دارای سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد و نیز میانگین آن‌ها کمتر از ۳ می‌باشد. با توجه به اینکه سطح معناداری شاخص‌ها و نیز مجموع آن‌ها (۰/۰۰۰) می‌باشد و از ۰/۰۱ نیز می‌باشد. بنابراین با ۹۹ درصد سطح اطمینان می‌توان گفت که رضایت از خدمات شهری در سطح شهرستان قرچک پایین می‌باشد که این مقوله تأییدکننده بی‌عدالتی و

توزیع نامناسب خدمات برای شهروندان می باشد. در بین شاخص های مورد بررسی تنها وضعیت شاخص های دسترسی به کودکان و مراکز فرهنگی مذهبی از نظر شهروندان تا حدودی وضعیت مناسبی دارند و کمترین میزان رضایت نیز مربوط به شاخص دسترسی به پارک های شهری می باشد. در مجموع بررسی سطح رضایت شهروندان از خدمات شهروندان تأییدکننده عدم توزیع مناسب خدمات شهری در سطح شهرستان قرچک می باشد.

بحث و نتیجه گیری

یکی از اساسی ترین عناصر شهری جهت افزایش سطح رفاه اجتماعی مردم شهر، وجود خدمات شهری است. امروزه مشکلات ناشی از توزیع نامناسب خدمات شهری از قبیل تراکم، آلودگی زیست محیطی، جابه جایی جمعیت و... باعث شده است که توزیع خدمات شهری یکی از مهمترین مسائل پیش روی اغلب کشور های توسعه یافته و در حال توسعه باشد.

در کشور ایران نیز مانند سایر کشورها، توزیع نامناسب خدمات شهری در شهرهای مختلف بسیار نگران کننده بوده و به مسئله ای فراملی تبدیل شده است. تاکنون بیشترین دغدغه مسئولان شهری تأمین خدمات شهری در شهر بوده و کمتر به توزیع مناسب آن توجه شده است. از طرف دیگر بحث نابرابری فضایی در شهرها و لزوم برقراری عدالت اجتماعی در برخورداری که شهروندان از خدمات شهری عمومی یکی از مباحث جدی پیش روی برنامه ریزان و مدیران شهری است. تاکنون مطالعات اندکی در زمینه برقراری عدالت در برخورداری از خدمات و امکانات شهری انجام شده است. در مجموع امکانات و خدمات با توجه به تمرکزگرایی های حاکم بر کشور بیشتر در چند کلان شهر اصلی فراهم می باشد و شاید این شهرها بتوانند استانداردهای لازم را داشته باشند ولی در شهرهای کوچک و متوسط این مقوله به ندرت اتفاق می افتد که سرانه خدمات شهری به صورت کافی برای شهروندان تأمین شوند. بخصوص این مهم زمانی که همین امکان محدود به صورت نامتوازن در شهرها توزیع شوند باعث نارضایتی و کاهش کیفیت زندگی شهروندان خواهد شد. در همین راستا هدف از این تحقیق نیز بررسی توزیع عادلانه خدمات شهری در شهرستان قرچک و نیز رضایت شهروندان بوده است. در راستای دستیابی به اهداف تحقیق حاضر ۱۳ نوع خدمات عمومی شهرستان قرچک از جمله خدمات آموزشی، فرهنگی مذهبی، ورزشی، درمانی و بهداشتی برای این کار در نظر گرفته شده و

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، چشم انداز ناکرس، دوره ۱۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت نتیجه مطالعات نشان می دهد، عدالت فضایی در توزیع یکپارچه خدمات عمومی بر اساس قابلیت دسترسی در شهرستان در وضعیت نامناسب قرار دارد و تا رسیدن به عدالت فضایی کامل، فاصله زیادی دارد.

نتایج تحقیق حاضر با نتایج تحقیق داداش پور و همکاران (۱۳۹۳) با عنوان بررسی و تحلیل توزیع عادلانه خدمات شهری و الگوی پراکنش فضایی آنها در شهر و روستاهای همدان که در آن توزیع خدمات شهری را ناعادلانه می دانند همسو می باشد. از طرفی نتایج تحقیق حاضر با تحقیق پریزادی و همکاران (۱۳۹۶) با عنوان تحلیل نابرابری های فضایی توزیع خدمات شهری از منظر عدالت فضایی. مطالعه موردی: شهر مریوان، که در آن توزیع خدمات شهری در سطح محلات را مناسب نمی داند، همسو می باشد. همچنین نتایج این تحقیق با تحقیق امین نیری و همکاران (۱۳۹۶) با عنوان تحلیل فضایی خدمات هفتگانه شهری بر اساس رویکرد عدالت توزیعی که در آن مدعی بودند که نتایج به دست آمده نشان می دهد تمرکز خدمات شهری در منطقه ۸ از مدل مرکز-پیرامون تبعیت می کند به این معنی که هرچه از مرکز منطقه به سمت نواحی پیرامونی حرکت می کنیم از توزیع خدمات کاسته می شود، یعنی توزیع خدمات عمومی به جای اینکه در منطقه به صورت عادلانه یا تقریباً عادلانه توزیع شود به صورت ناعادلانه توزیع شده است، همسو می باشد. نتایج تحقیق واکاوی فضایی مناطق شهری شیراز از منظر عدالت اجتماعی با تأکید بر خدمات عمومی که توسط ستاوند و همکاران در سال ۱۳۹۷ انجام شده است و در آن دریافته اند که توزیع خدمات عمومی در مناطق شهر شیراز با دیدگاه عدالت اجتماعی انطباق ندارد، نیز همسو می باشد.

معمولاً به لحاظ ماهیتی که خدمات شهری دارند؛ شهروندان به تنهایی نمیتوانند از عهده تأمین آن برآیند لذا تأمین آن برای افرادی که در شهر ساکن هستند نیازمند سازوکار و برنامه هایی است که باید از سوی مدیریت شهری سازماندهی شود. بنابراین صرف نظر از ماهیت این خدمات، مدیریت شهری به علت نگاه آمرانه از بالا به پایین، باعث توزیع ناعادلانه خدمات در سطح محلات از یک سو و عدم توجه به دیدگاه شهروندان از نحوه توزیع خدمات از سویی دیگر موجب به وجود آوردن یک شکاف بین محلات شده است و همین عامل خود نارضایی شهروندان را براساس توزیع ناعادلانه خدمات در سطح محلات در پی داشته است. علت این امر را می توان در مشارکت ندادن شهروندان، عدم تعریف مشخص کاربری های محله ای در نظام مدیریت شهری ایران، فقدان و نزول تسهیلات

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، چشم انداز ناکرس، ۱۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

زیرساختی خدماتی و مشخص نبودن جایگاه شورایی ها که به عنوان حلقه واسط بین شهروندان و مدیران شهری محسوب می شوند از مهم ترین جنبه هایی است که نابرابری را در سطح محلات شدیدتر نموده است. از آنجایی که مدیریت شهری عامل اصلی توزیع خدمات در سطح محلات است، می تواند با آگاهی از نحوه توزیع خدمات در سطح محلات و رضایت شهروندان از نحوه توزیع خدمات نقش بهتری را در توزیع خدمات داشته باشد.

پیشنهادات

با توجه به یافته های پژوهش و ضروری بودن بحث عدالت اقتصادی شهرها و دسترسی شهروندان به امکانات، تسهیلات و خدمات شهری، پیشنهادهایی ارائه می گردد:

- توزیع مناسب تر و عادلانه تر شاخص های اقتصادی و اجتماعی، فرهنگی، کالبدی، فرهنگی و تفریحی به منظور کاهش مهاجرت ها و جابجایی های درون شهری و به تبع آن، تعادل در تراکم جمعیتی مناطق کلانشهر تهران
- توجه به شعاع خدمات رسانی امکانات و خدمات شهری برای رسیدن به عدالت فضایی و ایجاد نسبی در توزیع آن ها
- شناسایی بافت ها و بلوک های فقیر محلات شهر قرچک به منظور اولویت بندی خدمات رسانی
- شناسایی منابع، پتانسیل ها و قابلیت های موجود در شهر قرچک در راستای برنامه ریزی آمایش سرزمین و کاهش نابرابری شهری
- برنامه ریزی برای کاهش نرخ بیکاری در شهر و افزایش اشتغال
- رعایت بیشتر الگوی سلسله مراتبی شهری در بازتوزیع امکانات و خدمات شهری
- لزوم بازنگری در طرح جامع قرچک و اولویت دهی به رفع نیازهای شهروندان
- توزیع خدمات شهری بر اساس تغییرات جمعیتی اعمال شود و شعاع خدمات رسانی و کارایی تسهیلات به عنوان عاملی تأثیرگذار در سنجش عدالت مدنظر باشد.

منابع

احد نژاد، محسن؛ موسوی، میر نجف؛ محمدی، سمیه؛ ویسیان، محمد؛ (۱۳۹۵). بررسی و تحلیل عدالت اجتماعی در برخورداری از خدمات شهری (مورد مطالعه: دسترسی به خدمات آموزشی مقطع راهنمایی شهر میاندوآب)، مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری، سال سوم، شماره ۱، شماره پیاپی ۴، صص ۳۳-۵۱.

افروغ، عماد؛ (۱۳۷۷). فضا و نابرابری اجتماعی، تهران، دانشگاه تربیت مدرس

امان پور، سعید؛ ملکی، سعید؛ پریان، نبی‌الله؛ (۱۳۹۶). تحلیل فضایی پراکنش جمعیت و توزیع خدمات در مناطق کلان‌شهر اهواز، جغرافیا و آمایش شهری-منطقه‌ای، شماره ۲۲، صص ۹۹-۱۱۶.

امین نیری، بهناز؛ بدقلو، ساسان؛ رفیعیان، مجتبی؛ (۱۳۹۶). تحلیل فضایی خدمات هفت‌گانه شهری بر اساس رویکرد عدالت توزیعی، فصلنامه دانش شهرسازی، دوره ۱، شماره ۱، صص ۵۵-۶۹.

پریزادی، طاهر؛ حسینی، فرشته؛ بهبودی مقدم، حسین؛ (۱۳۹۶). تحلیل نابرابری‌های فضایی توزیع خدمات شهری از منظر عدالت فضایی، مطالعه موردی: شهر مریوان، مجله آمایش جغرافیایی فضا، سال ششم، شماره ۲۱، صص ۹۲-۱۰۵.

تقوایی، علی‌اکبر؛ بمانیان، محمدرضا؛ پورجعفر، محمدرضا؛ بهرام‌پور، مهدی؛ (۱۳۹۴). میزان سنجی عدالت فضایی در چارچوب نظریه شهر عدالت محور؛ مورد پژوهی: مناطق ۲۲ گانه شهرداری تهران، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۳۸، صص ۳۹۱-۴۲۳.

داداشپور، هاشم و رستمی و فرامرزی؛ (۱۳۹۰)، بررسی و تحلیل نحوه توزیع خدمات عمومی شهری از دیدگاه فضایی (مطالعه موردی: شهر یاسوج)، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۹(۱۶): ۱۷۱-۱۹۸.

داداشپور، هاشم؛ رستمی، فرامرزی؛ علیزاده، بهرام؛ (۱۳۹۳). بررسی و تحلیل توزیع عادلانه خدمات شهری و الگوی پراکنش فضایی آن‌ها در شهر همدان، فصلنامه مطالعات شهری، شماره ۱۲، صص ۵-۱۸.

زیاری، کرامت‌الله؛ (۱۳۸۸). برنامه‌ریزی شهرهای جدید. تهران: انتشارات سمت، چاپ دهم.

ستاوند، هادی؛ حاجی‌زاده، فاضل؛ یغفوری، حسین؛ (۱۳۹۷). واکاوی فضایی مناطق شهری شیراز از منظر عدالت اجتماعی با تأکید بر خدمات عمومی، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی سال نوزدهم، شماره ۵۲، صص ۱۷۱-۱۹۲.

سعیدنیا، احمد؛ (۱۳۸۳). کتاب سبز راهنمای شهرداری‌ها، جلد اول، چاپ چهارم، تهران، انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور

سعیدی، عباس و احمدی، رضا و محمدی، علی؛ (۱۳۸۷)، دانشنامه مدیریت شهری و روستایی. تهران: سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، موسسه فرهنگی، اطلاع‌رسانی و مطبوعاتی.

فرهودی، رحمت‌الله؛ سید موسی پور موسوی؛ سیدعلی حسینی؛ سیدمحمد حسینی؛ (۱۳۹۲)، تحلیلی بر گسترش افقی شهر مشهد در چند دهه اخیر (۱۳۳۵ - ۱۳۸۵) و تأثیر آن بر منابع خاک، نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی، دوره ۱۸(۵۰): ۲۵۹-۲۸۰.

قاسمی سیانی، محمد؛ حقی، مهدی؛ (۱۳۹۵). تبیین گستره فقر شهری و شناسایی سکونتگاه‌های غیررسمی از منظر عدالت فضایی مطالعه موردی: نسیم شهر تهران، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۶، پیاپی ۲۴، صص ۲۴۵-۲۵۶.

فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم انداز ناکرس، دوره ۱۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹

محبی، مهرداد؛ (۱۳۹۶). تحلیلی بر قضاوت دهی شهروندان در مورد عدالت فضایی و توزیع عادلانه کارکردهای شهری (نمونه موردی: بافت فرسوده کرمانشاه)، مطالعات محیطی هفت حصار، شماره ۲۲، سال ۶، صص ۱۱۱-۱۲۴.
مرصوصی، نفیسه؛ (۱۳۸۳). تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در شهر تهران، ماهنامه پژوهشی آموزشی شهرداری‌ها، سازمان شهرداری‌ها: ۶ (۶۵).

مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۹۴). بررسی مفهوم عدالت اجتماعی، دفتر مطالعات بنیادین حکومتی.
مشکینی، ابوالفضل؛ ابراهیمی، محمد؛ (۱۳۹۷) بررسی وضعیت دسترسی به مراکز خدمات‌رسانی درمانی با رویکرد عدالت فضایی (مطالعه موردی: منطقه ۷ تهران)، راهبردهای مدیریت در نظام سلامت، سال سوم، شماره ۱، صص ۵-۱۶.

ملک شاهی، غلامرضا؛ وکیلی، صاحبه؛ (۱۳۹۶). بررسی توزیع خدمات عمومی بر اساس عدالت اجتماعی (شهر سقز)، نشریه جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، سال ۷، شماره ۲۵، صص ۱۴۷-۱۷۰.

ملکی، سعید؛ احمد، رضا؛ ترابی، ذبیح‌اله؛ (۱۳۹۴). بررسی عدالت فضایی در توزیع امکانات و خدمات بهداشتی - درمانی در شهرستان‌های استان خوزستان، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، علمی - پژوهشی، سال دوازدهم، شماره ۴۶، صص ۱-۲۳.

یغفوری، حسین؛ قاسمی، سجاد و قاسمی، نرگس؛ (۱۳۹۶). بررسی عدالت فضایی در توزیع خدمات، با تأکید بر مدیریت شهری: مطالعه موردی محلات منطقه ۱۹ تهران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال سی و دوم، شماره سوم، پیاپی ۱۲۶، صص ۱۱۴-۱۲۹.

Dadashpoor, H., Rostami, F., Alizadeh, B., (2016). is inequality in the distribution of urban facilities inequitable? Exploring a method for indentifying spatial inequity in an Iranian city, *Cities*, 52, 159-172

Feinstein, S., (2014), The just city, *International Journal of Urban Sciences*, 18, pp.1-18

Gaffron, Ph., (2012). urban transport, environmental justice and human daily activity patterns, *Transport Policy*, 20, 114-127.

Gray, R., (2002), Social Accounting project and Accounting Organization and Society privileging Engagement, *Imaging new Accounting and pragmatism over critique, Accounting, Organization and Society*, 27(7), 687-708.

Greer, John Robert., (2002). Equity in the spatial distribution of municipal services: how to operationalize the concepts and institutionalize a program, The University of Texas at Dallas.

Harvey, D., (1996), on planning the Ideology of planning, *Planning Theory in the 1980s*, 213.

Jiali Dai., (2016). An Experimental Research on the Equalization of Basic Public Services in Huizhou City. *Open Journal of Social Sciences*, <http://dx.doi.org/10.4236/jss.2016.44024> 2016, 4, 1-173.

Kaphle, I., (2006), Evaluating people, saccessibility to public parks using Geographic Information systems: A case study in Ames, Iowa, Iowa State University, USA.

Kyushik, Oh. Jeong, Seunghyun., (2007). Assessing the spatial distribution of urban parks using GIS. *Landscape and Urban Planning*, Vol82. No. 1, pp.32-25.

Liao, Chin-Hsien, Chang Hsueh-Sheng, Ko-Wan Tsou., (2009) Explore the spatial equity of urban public facility allocation based on sustainable development, Real Corp, (<http://www.corp.at/>).

Martinez, J., (2009) "The use of GIS and Indicators to Monitor Intra-Urban Inequalities: A Case Study in Rosario", Argentina, *Habitat International*, Vol. 33, No. 1, Pp. 387- 396.

Smith, D. M. (1994), *Geography and social justice*. Oxford: Blackwell.

Taleai, M., Sliuzas, R., Flacke, j. (2014), An intergrated framework to evaluate the equity of urban public facilities using spatial multi-criteria analysis, *Cities*, 40, 56- 69.

Talen, E and Anselin, M., (1998). Accessing Spatial Equity: An Evaluation of Measures of Accessibility to Public Playground. *Environment and Planning A*, Vol. 30, No. 1, pp 595-613.
Tsou, Ko- Wan, Yu-Ting Hung, and Yao- Lin Chang., (2005), an accessibility based integrated measure of relative spatial equity in urban public facilities, *Cities*, Vol.22 No. 6, pp424-435.

